ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΔΥΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ, ΜΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Συνήθως, ὅταν θέλουμε νά κάνουμε μία ἀναφορά στήν ἱερωσύνη, ἐπιστρατεύουμε τήν πνευματική μας παράδοση, τήν Παλαιά καί Καινή Διαθήκη, τήν πατερική διδασκαλία, τήν ἀσκητική ἐμπειρία, τά παραδείγματα ἁγίων ἀρχιερέων καί ἱερέων, οἱ ὁποῖοι ἄνοιξαν δρόμους πνευματικούς καί ἔγιναν ὁδοδεῖκτες τόσο γιά τόν κλῆρο ὅσο καί γιά τόν λαό. Θέλουμε νά εἴμαστε ἀσφαλεῖς καί γι᾽ αὐτό ἐπιλέγουμε νά δείξουμε ὅτι ὑπάρχει μία πραγματικότητα, στήν ὁποία πρέπει νά μοιάσουμε. Στήν καρδιά μας ὅμως γεννιέται ἕνας βαθύς προβληματισμός: ὁ χρόνος. Οἱ πατέρες οἱ ὁποῖοι προηγήθηκαν, ἔζησαν σέ ἐποχές στίς ὁποῖες ἡ ἱερωσύνη μποροῦσε νά διαδραματίσει ἕναν σημαντικό ρόλο στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων, ἦταν διακριτή ἀπό τούς πολλούς καί ἦταν συνδεδεμένη μέ τά κομβικότερα γεγονότα τῆς ὕπαρξης: τήν γέννηση, τόν γάμο, τόν θάνατο, τήν γιορτή, δηλαδή τήν χαρά καί τήν λύπη, οἱ ὁποῖες νοηματοδοτοῦνταν ἀπό τήν πίστη. Σήμερα, ποιά στοιχεῖα ἄραγε δίνουν νόημα στήν ἀποστολή τοῦ ἱερέα πέρα ἀπό τά πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητας, καθώς ἐκεῖ δέν μπορεῖ νά εἶναι διαφορετική ἀπό τήν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας, ἀπό τήν διακήρυξη τοῦ Χριστοῦ ὡς τῆς ἐλπίδας τοῦ κόσμου, ἀπό τήν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων, ἀπό τήν παρουσία του ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς ἐνοριακῆς του κοινότητας, ἀπό τήν διατήρηση τῆς παράδοσης ὡς γιορτῆς γιά τόν κόσμο; Μιλᾶμε γιά τόν διάλογο μέ τόν κόσμο, τόν ὁποῖοι οἱ περισσότεροι κληρικοί τόν νοοῦν ὡς τόν κόσμο πού ἔρχεται στόν ναό, πού θέλει νά ἔχει σχέση μέ τήν πίστη, πού ἀποδέχεται, ἔστω καί μέ ἐπιφυλάξεις, τήν παρουσία τοῦ κληρικοῦ. Ὅμως δέν εἶναι μόνο αὐτός ὁ κόσμος. Εἶναι καί οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, καλοπροαίρετοι ἤ κακοπροαίρετοι ἀδιάφορο, διότι ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἰσχύει σέ κάθε ἐποχή: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα ἔθνη» (*Ματθ.* 28, 13). Δέν ἔχει δικαίωμα ὁ ἱερέας νά περιχαρακωθεῖ στόν

ἑαυτό του καί στούς δικούς του. Δέν ἔχει δικαίωμα νά θεωρήσει τόν ναό καί τήν ἐνορία του ὡς ἕνα μοναστήρι, στό ὁποῖο εἶναι ἀρκετό νά εἰσέρχονται εἴτε ὡς πιστοί εἴτε ὡς ἐπισκέπτες αὐτοί πού ἀναζητοῦν, ἀλλά ἔχει τήν εὐθύνη νά βγαίνει ὁ ἴδιος ἀπό τόν κόσμο καί νά παλεύει νά δώσει τό μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου, τό μήνυμα τῆς ἀνάστασης καί τῆς ἀγάπης, σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους καί ὁ Χριστός γνωρίζει τά ὑπόλοιπα. Ἡ σπορά δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο σέ συγκεκριμένο χῶρο καί ἀνθρώπους. Ὁ ἱερέας εἶναι γιά ὅλους. Καί δέν εἶναι ἁπλό ὅραμα αὐτό. Εἶναι ἡ ἐφαρμογή καί πάλι τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ ὅτι ὅλοι εἴμαστε ἡ μικρά ζύμη πού ὅλον τό φύραμα ζυμοῖ. Αὐτό τό «ὅλον» ἐκφράζει καί τό μέγεθος τῆς εὐθύνης μας.

Διαλέξαμε νά δοῦμε κάποια ἀποσπάσματα ἀπό δύο ἡμερολόγια. Τό ἕνα εἶναι τοῦ π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν[1], ἑνός σπουδαίου σύγχρονου θεολόγου κληρικοῦ (1921-1983), ὁ ὁποῖος ἔδωσε τήν μαρτυρία τῆς ὀρθόδοξης πίστης κυρίως στίς ΗΠΑ, σέ μία κοινωνία δυτική, ἐκκοσμικευμένη, ὅπου τό ὀρθόδοξο στοιχεῖο ἦταν καί εἶναι μειοψηφικό. Ὁ π. Σμέμαν διετέλεσε ἀπό τό 1963 ἕως τό 1983 κοσμήτορας στό σεμινάριο τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου στήν Νέα Ὑόρκη καί ἀποτέλεσε ἕναν ἀπό τούς κορυφαίους θεολόγους τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μέ λόγο ἐκλαϊκευτικό, μέ ἐμπειρία κατάθεσης τῆς ὀρθόδοξης μαρτυρίας σέ ἕναν κόσμο πού ζοῦσε καί ζεῖ σέ μιά ραστώνη. Θά λέγαμε ὅτι ἀποτέλεσε καί ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πρότυπα στοχασμοῦ καί ἐργασίας ὥστε ὁ κλῆρος νά ἐπιμορφωθεῖ, ἡ λειτουργική ζωή νά ἀναγεννηθεῖ, ἡ ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο νά ἐκφραστεῖ μέ σύγχρονο τρόπο καί ἡ Ἐκκλησία νά ἀφυπνιστεῖ. Ρῶσος ἐμιγκρές, πού δέν ἔμεινε στήν σοβιετική Ρωσία, δέν ἔζησε τούς ἐκεῖ διωγμούς κατά τῆς πίστης, ἀλλά καί δέν ἔμεινε οὔτε στήν Εὐρώπη τελικά, παρότι σπούδασε καί δίδαξε ὡς καθηγητής στόν Ἅγιο Σέργιο στό Παρίσι μέχρι τό 1951. Τά γραπτά του στήν Ἑλλάδα οὐσιαστικά ἔγιναν γνωστά μετά τόν πρόωρο σχετικά θάνατό του, τό 1983. Θά λέγαμε ὅτι εἶναι ὁδοδείκτης. Ὅτι ἀποτελεῖ γιά τήν Ὀρθοδοξία ἕνα παράδειγμα ἐξαιρετικό μαρτυρίας στήν ἐκκοσμικευμένη ἐποχή, διαλόγου μέ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, τόν προβληματιζόμενο, αὐτόν πού δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τί μπορεῖ ἡ Ἐκκλησία τῆς παράδοσης νά τοῦ προσφέρει, ἀλλά καί, ταυτόχρονα ἀφυπνιστικό γιά τήν νοοτροπία ἐκείνων πού δυστυχῶς ἐπιμένουν νά παραμένουν ὀχυρωμένοι πίσω ἀπό μία στατική παράδοση, πίσω ἀπό ἕνα αἴσθημα ὅτι ἡ πλειονοψηφία ἐξασφαλίζει καί τήν ἐπιβίωση καί τήν κυριαρχία

[1] π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν, *Ἡμερολόγιο 1973-1983*, μετάφραση Ἰωσήφ Ροϊλίδη, ἐκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Ἀθήνα 2002.

τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης καί μέ ὅσους θεωροῦν πώς τό ἀνεξήγητο ταυτίζεται μέ τό μυστήριο ἤ τό μαγικό μέ τήν πνευματικότητα, τό συνταγολόγιο μέ τήν μεταμόρφωση τῆς καρδιᾶς, ἡ ἀγάπη γιά τούς Ἁγίους καί τούς γεροντάδες μέ τήν ἐξασφάλιση τῆς σωτηρίας καί τήν κατακραυγή εἰς βάρος ὅλων τῶν ἄλλων, τῶν δῆθεν αἱρετιζόντων καί ἀποστασιοποιημένων ἀπό τήν γνησιότητα.

Καταγράφουμε λοιπόν μερικά ἀποσπάσματα, πού δείχνουν ποιά μπορεῖ νά εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ ὀρθόδοξου ἱερέα στήν ἐποχή μας.

«Τί ὑπάρχει λοιπόν πού νά χρειάζεται "ἐξήγηση"; Ὁ πρωτοφανής συνδυασμός μέσα μου μιᾶς βαθιᾶς καί συνεχῶς αὐξανόμενης ἀποστροφῆς πρός τίς ἀτέλειωτες συζητήσεις καί τίς διαμάχες σχετικά μέ τή θρησκεία, πρός τίς ἐπιπόλαιες βεβαιότητες, τόν εὐσεβῆ συναισθηματισμό καί βεβαίως πρός τά ψευδο-ἐκκλησιαστικά συμφέροντα, τά μηδαμινά καί τιποτένια, καί ταυτόχρονα μιᾶς συνεχῶς αὐξανόμενης αἴσθησης τῆς πραγματικότητας τήν ὥρα πού πήγαινα στήν ἐκκλησία γιά τή Λειτουργία, νωρίς τό πρωί, μέσα ἀπό τά χειμωνιάτικα δένδρα. Κατόπιν αὐτή ἡ πολύτιμη ὥρα στήν ἄδεια ἐκκλησία, πρίν ἀπό τή Λειτουργία. Πάντα ἡ ἴδια αἴσθηση τοῦ χρόνου, γεμάτου ἀπό αἰωνιότητα, μέ πλήρη καί ἱερή χαρά. Ἔχω τήν αἴσθηση πώς ἡ Ἐκκλησία χρειάζεται γιά νά ὑπάρχει ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἐμπειρία τῆς πραγματικότητας. Ἐκεῖ ὅπου ἡ Ἐκκλησία παύει νά ἀποτελεῖ ἕνα σύμβολο, ἕνα μυστήριο, γίνεται ἡ ἴδια μιά τρομακτική καρικατούρα τοῦ ἑαυτοῦ της»[2].

«Χθές εἴχαμε μιά συζήτηση μέ τόν πατέρα Θωμᾶ γιά τόν Ν. Συμφωνήσαμε πώς ἡ πηγή τῶν πιό ἐμφανῶν θεολογικῶν ἐλαττωμάτων του βρίσκεται στήν ὑπεροψία του. Οὐσιαστικά ὅλες οἱ ἁμαρτίες προέρχονται ἀπό δύο πηγές: τή σάρκα καί τήν ὑπερηφάνεια. Ἡ ὑπερηφάνεια ὅμως εἶναι πολύ πιό τρομακτική (στό κάτω της γραφῆς, κατέστρεψε τίς ἀγγελικές δυνάμεις). Οἱ Χριστιανοί ἔχουν ἐπικεντρώσει τήν προσοχή τους, τό θρησκευτικό τους "πάθος" στή σάρκα, ἀλλά πόσο πιό εὔκολο δέν εἶναι νά ὑποκύπτουν στήν ὑπερηφάνεια. Ἡ πνευματική ἀλαζονεία (ἀλήθεια, πνευματικότητα, ζηλωτισμός) εἶναι ἡ πιό τρομερή ἀπ' ὅλες. Ἡ δυσκολία τοῦ ἀγῶνα κατά τῆς ὑπερηφάνειας βρίσκεται στό γεγονός πώς ἡ ὑπερηφάνεια, ἀντίθετα ἀπό τή σάρκα, ἐμφανίζεται μέ πάρα πολλές διαφορετικές μορφές καί πολύ εὔκολα παίρνει τή μορφή ἀγγέλου φωτός. Μέ τήν ταπείνωση οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν τή γνώση τῆς ἀναξιότητας καί τῶν ἐλαττωμάτων τους, καί γι' αὐτό ἡ ταπείνωση εἶναι ἡ θεϊκότερη ἀπ' ὅλες τίς δυνατές ἀρετές. Γινόμαστε ταπεινοί, ὄχι ἐπειδή παρατηροῦμε τούς

[2] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 17-18.

ἑαυτούς μας (μέ τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο, πράγμα πού πάντοτε ὁδηγεῖ στήν ὑπερηφάνεια, ἐπειδή ἡ ψευδής ταπείνωση εἶναι ἁπλῶς μιά ἄλλη ὄψη τῆς ὑπερηφάνειας, ἴσως ἡ πιό δύσκολη ὡς πρός τή θεραπείας), ἀλλά μόνο ἄν βλέπουμε τόν Θεό καί τήν ταπείνωση Του»[3].

«Κάθε καθαρά λογική σκέψη εἶναι τρομακτική. Δέν ἔχει ζωή, εἶναι ἄκαρπη. Ὁ ὀρθολογικός καί λογικός ἄνθρωπος δύσκολα μπορεῖ νά μετανοήσει. Μόλις εἶχα μιά τηλεφωνική ἐπικοινωνία μέ τόν Ν. Πόσο εὔκολα οἱ ἄνθρωποι ἀποθαρρύνονται, ἀπελπίζονται καί φθάνουν νά βλέπουν τά πάντα δίχως καμιά ἐλπίδα! Ἡ ὑπομονή εἶναι μιά θεϊκή δύναμη. Στόν ἀγῶνα μέ τόν διάβολο, χρειάζεται πάνω ἀπ' ὅλα ὑπομονή. Ὑπάρχει ὅμως τόσο λίγη ὑπομονή σ' ἕναν ἄνθρωπο, εἰδικά σ' ἕνα νέο. Ὁ κύριος κίνδυνος τῆς νεότητας εἶναι ἡ ἀνυπομονησία. Γιατί ὁ Θεός εἶναι ὑπομονετικός; Ἐπειδή ὁ Θεός γνωρίζει καί ἀγαπᾶ»[4].

«Τραγικές εἰδήσεις γιά τήν ψυχική κατάρρευση τοῦ πατρός Ν. Τά συμπτώματα λοιπόν, πού εἶχα παρατηρήσει τριες ἑβδομάδες πρίν, ἦταν πραγματικά. Φοβοῦμαι πώς ὁ λόγος εἶναι σαφής: "Θάφτηκε στή δραστηριότητά του". Αὐτό εἶναι ἀκριβῶς κάτι πού δέν πρέπει νά κάνουμε. Ἀδυνατοῦμε νά δώσουμε προοπτική στά πράγματα, νά ἀποσπαστοῦμε, νά παραμερίσουμε τή φασαρία καί τίς ἀσήμαντες λεπτομέρειες πού βαραίνουν τή ζωή μας καί πού μποροῦν νά καταβροχθίσουν τίς καρδιές μας. Οὐσιαστική αἰτία εἶναι ἡ ἴδια ὑπεροψία πού ζητᾶ νά μέ πείσει πώς ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό μένα, ὅλα σχετίζονται μέ μένα. Τότε το "Ἐγώ" γεμίζει κάθε πραγματικότητα καί ἀρχίζει ἡ πτώση. Τό οὐσιαστικό λάθος τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου εἶναι νά ταυτίζει τή ζωή μέ τόν ἀκτιβισμό, τή λογική σκέψη κ.λπ., ἀπ' ὅπου προέρχεται πλέον ἡ ἀδυναμία του νά "ζήσει", δηλαδή νά αἰσθανθεῖ, νά ἐκτιμήσει, νά ζήσει τή ζωή ὡς ἕνα διαρκές δῶρο. Νά περπατήσει στόν σιδηροδρομικό σταθμό σ' ἕνα φῶς πού νά θυμίζει ἄνοιξη, μέσα στή βροχή, νά μπορεῖ νά δεῖ, νά αἰσθανθεῖ, νά συνειδητοποιήσει μιά πρωινή ἀκτίνα τοῦ ἥλιου στόν τοῖχο – ὅλα αὐτά εἶναι ἡ πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Δέν εἶναι οἱ ὅροι ὕπαρξης τοῦ ἀκτιβισμοῦ ἤ τῆς λογικῆς σκέψης, δέν ἀποτελοῦν ἁπλῶς ἕνα ἀδιάφορο φόντο, εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο κάποιος ἐνεργεῖ καί σκέπτεται. Μόνο σ' αὐτή τήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς ἀποκαλύπτεται ὁ Θεός καί ὄχι στόν ἀκτιβισμό καί στόν ὀρθολογισμό. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού ὁ Τζούλιεν Γκρίν ἔχει δίκιο ὅταν λέει: "ὅλα βρίσκονται ἀλλοῦ" – "ἡ μόνη ἀλήθεια βρίσκεται στό τρέμουλο τῶν γυμνῶν κλαδιῶν στόν οὐρανό".

[3] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 22.

[4] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 23.

Τό ἴδιο ἀληθεύει καί γιά τήν ἐπικοινωνία. Κανείς δέν ἐπικοινωνεῖ μέ συζητήσεις καί διαφωνίες. Ὅσο πιό βαθιά καί χαρμόσυνη εἶναι ἡ ἐπικοινωνία, τόσο λιγότερο ἐξαρτᾶται ἀπό τίς λέξεις. Ἀντίθετα, σχεδόν φοβόμαστε τά λόγια, ἐπειδή μποροῦν νά καταστρέψουν τήν (ἐπι)κοινωνία, νά ἀποκόψουν τή χαρά. Τό αἰσθάνθηκα αὐτό πολύ ἔντονα τήν παραμονή ἐκείνης τῆς Πρωτοχρονιᾶς, ὅταν ἤμουν στό Παρίσι, στή σοφίτα τοῦ Ἀντάμοβιτς (κριτικοῦ τῆς λογοτεχνίας). Πάντοτε ἄκουγα πώς προτιμοῦσε νά συζητᾶ γιά μικρά, ἀσήμαντα γεγονότα. Ὄχι ὅμως ἐπειδή δέν ὑπῆρχε τίποτε νά συζητήσει, ἀλλά ἐπειδή ἡ ἐπικοινωνία μας ἦταν τόσο σαφής καί περιστρεφόταν γύρω ἀπό τό τί συνέβαινε τόσο ζωηρά ἀνάμεσά μας. Ἀπό δῶ ξεκινᾶ καί ἡ ἀντιπάθειά μου γιά ὁτιδήποτε τό "βαθύ" καί εἰδικά γιά τίς πνευματικές συζητήσεις. Μήπως ὁ Χριστός συζητοῦσε μέ τούς δώδεκα μαθητές Του ὅταν περπατοῦσαν μαζί στούς δρόμους τῆς Γαλιλαίας; Μήπως ἔλυνε τά προβλήματα καί τίς δυσκολίες τους; Ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἡ συνέχεια αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας, ἡ πραγματικότητά της, ἡ χαρά καί ἡ πραγματοποίησή της. "Καλόν ἐστι ὧδε εἶναι". Ὄξω, ὄμορφη μέρα, σχεδόν ἀνοιξιάτικη! Ὄχει λίγη ζέστη. Πέρασα ὅλη τή μέρα στό σπίτι, στό γραφεῖο μου. Εὐτυχία»[5].

«Χθές στό Τορόντο, μετά τήν ἀκολουθία τῶν Παθῶν, μίλησα γιά τό πνεῦμα τῆς Ὀρθόδοξης ἀκολουθίας, γιά τό τί εἶναι πιό προφανές σέ μένα σχετικά μέ τήν Ὀρθόδοξη λατρεία, ὡς ἀληθινή ἀποκάλυψη τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Μιά ἀποκάλυψη πού μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἀγαπήσουμε τή Βασιλεία, νά προσευχόμαστε γιά τόν ἐρχομό της, νά τήν αἰσθανόμαστε ὡς τό «ἕν οὗ ἔστι χρεία". Ἡ ὀμορφιά ὡς ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας καί τῆς καλοσύνης. Ἡ Ἐκκλησία ὡς τόπος αὐτῆς τῆς ἀποκάλυψης. Ὄησυχη προσοχή μέ κομμένη τήν ἀνάσα – φαίνεται μεταδοτική»[6].

«Πάσχα. Μεγάλη Ἑβδομάδα. Οὐσιαστικές, λαμπρές μέρες, ὅπως ἀκριβῶς χρειάζονται. Καί ὄντως εἶναι ὅ,τι χρειάζεται. Εἶμαι πεπεισμένος πώς ἄν οἱ ἄνθρωποι ἄκουγαν πραγματικά τή Μεγάλη Ἑβδομάδα, τό Πάσχα, τήν Ἀνάσταση, τήν Πεντηκοστή, τήν Κοίμηση, δέν θά ὑπῆρχε ἀνάγκη γιά θεολογία. Ὅλη ἡ θεολογία βρίσκεται ἐκεῖ. Ὅλα ὅσα χρειάζονται γιά τό πνεῦμα, τήν καρδιά, τό μυαλό καί τήν ψυχή μας. Πῶς μποροῦσαν οἱ ἄνθρωποι νά συζητοῦν γιά αἰῶνες τή δικαίωση καί τήν ἀπολύτρωση; Ὅλα βρίσκονται σ' αὐτές τίς ἀκολουθίες. Ὄχι μόνο ἀποκαλύπτονται, ἀλλά ἐπί πλέον κυλοῦν στήν καρδιά

[5] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 24-25.

[6] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 30.

καί στό μυαλό μου. Ὅσο πιό πολύ ζῶ, τόσο περισσότερο πείθομαι ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀγαποῦν κάτι ἄλλο καί ἀναμένουν κάτι ἄλλο ἀπό τή θρησκεία καί στή θρησκεία. Γιά μένα αὐτό εἶναι εἰδωλολατρία, καί συχνά κάνει τήν ἐπαφή μέ τούς ἀνθρώπους τόσο δύσκολη»[7].

«Για νά καταλάβουμε αὐτό πού λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, "παράγει τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου", γιά νά τό κάνουμε πραγματικό, χρειαζόμαστε σ' Αὐτόν τόν κόσμο τήν ἐμπειρία τοῦ ἄλλου κόσμου, τήν ὀμορφιά του, τό βάθος του, τόν θησαυρό του, τήν ἐμπειρία τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καί τοῦ Μυστηρίου της – τήν Εὐχαριστία. Ἡ Ἐκκλησία ἱδρύθηκε σ' Αὐτόν τόν κόσμο γιά νά τελεῖ τήν Εὐχαριστία, νά σώζει τόν ἄνθρωπο ἀποκαθιστῶντας τήν Εὐχαριστιακή του ὕπαρξη. Ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἀδύνατη δίχως τήν Ἐκκλησία, δίχως, δηλαδή, μιά κοινότητα πού νά γνωρίζει τόν μοναδικό χαρακτῆρα καί τήν κλήση της, τό νά εἶναι δηλαδή ἀγάπη, ἀλήθεια, πίστη καί ἀποστολή. Καί ὅλα αὐτά ἐκπληρώνονται στήν Εὐχαριστία, καί ἀκόμη πιό ἁπλά, στό νά εἶναι Σῶμα Χριστοῦ. Ἡ Εὐχαριστία ἀποκαλύπτει τήν Ἐκκλησία ὡς κοινότητα – ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀγάπη ἐν Χριστῷ–, ὡς ἀποστολή, τό νά στρέψει δηλαδή τόν καθένα καί ὅλους στόν Χριστό. Ἡ Ἐκκλησία δέν ἔχει κανένα ἄλλο σκοπό, καμία ἄλλη "θρησκευτική ζωή" πού νά τή χωρίζει ἀπό τόν κόσμο. Στήν ἀντίθετη περίπτωση ἡ Ἐκκλησία μεταβάλλεται σέ εἴδωλο. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τό σπίτι μας, ἀπό τό ὁποῖο ξεκινοῦμε γιά νά πᾶμε στήν ἐργασία μας καί στό ὁποῖο ἐπιστρέφουμε μέ χαρά γιά νά βροῦμε τή ζωή, τήν εὐτυχία καί τή χαρά, καί ὅπου ὅλοι μας μεταφέρουμε τούς καρπούς τῶν κόπων μας καί ὅπου τά πάντα μεταμορφώνονται σέ γιορτή, σέ ἐλευθερία, σέ πλήρωμα, σέ παρουσία καί ἐμπειρία αὐτοῦ τοῦ "οἴκου" – ἤδη ἐκτός χρόνου, ἀμετάβλητη, γεμάτη αἰωνιότητα, ἀποκαλύπτοντας τήν αἰωνιότητα. Μόνο αὐτή ἡ παρουσία μπορεῖ νά δώσει νόημα καί ἀξία στό καθετί στή ζωή, μπορεῖ νά ἀναφέρει τά πάντα σ' αὐτή τήν ἐμπειρία καί μόνο αὐτή μπορεῖ νά τήν ἐκπληρώσει. "Παράγει γάρ τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου". Ἀλλά μόνο "παραγόμενος" ὁ κόσμος γίνεται τελικά "Κόσμος": δῶρο τοῦ Θεοῦ, εὐτυχία πού προέρχεται ἀπό τήν κοινωνία του μέ τό περιεχόμενο, τήν μορφή καί τήν εἰκόνα αὐτοῦ του Κόσμου»[8].

«Ἤμουν ἀρκετά εὐαίσθητος σ' ὅσα οἱ ἄνθρωποι λένε γιά μένα. Μέ στενοχωροῦσε ἡ παρανόηση, ἡ ἀδικία, ἡ ἐχθρότητα, καί πάντοτε σκεφτόμουν πώς δέν τήν ἄξιζα. Χαίρομαι πού συνειδητοποιῶ πώς ὅλο καί περισσότερο ἐλευ-

[7] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 35.

[8] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 53-54.

θερώνομαι ἀπό αὐτή τήν εὐαισθησία. Δέν βρίσκω σ᾽ αὐτήν κανένα ὄφελος – εἶναι μιά συνήθεια πού νομίζω πώς ὁ ἴδιος ὁ Κύριός μου τή διδάσκει»[9].

«Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἡμερῶν διάβασα καί ἐργάστηκα, προετοιμαζόμενος γιά μιά νέα σειρά μαθημάτων – ἡ Λειτουργία τοῦ Θανάτου. Στήν ἀρχή, τό θέμα φαινόταν μᾶλλον εὔκολο καί βατό, ἀλλά κατόπιν περιεπλάκη καί βάθυνε. Ὁ θάνατος βρίσκεται στό κέντρο τῆς θρησκείας καί τοῦ πολιτισμοῦ, καί ἡ στάση μας ἀπέναντι στόν θάνατο προσδιορίζει τή στάση μας ἀπέναντι στή ζωή. Κάθε ἄρνηση τοῦ θανάτου ἁπλῶς αὐξάνει τή νεύρωση (ἀθανασία) ὅπως κάνει καί ἡ ἀποδοχή του (ἀσκητισμός, ἄρνηση τῆς σάρκας). Μόνο ἡ νίκη κατά τοῦ θανάτου εἶναι ἡ ἀπάντηση, καί προϋποθέτει τήν ὑπέρβαση καί τῶν δύο, τῆς ἄρνησης καί τῆς ἀποδοχῆς – "ὁ θάνατος κατεπόθη εἰς νεῖκος". Τό ἐρώτημα εἶναι ποιά εἶναι αὐτή ἡ νίκη; Ἀρκετά συχνά λησμονοῦμε τήν ἀπάντηση. Γι᾽ αὐτό παραμένουμε ἀβοήθητοι ὅταν ἀσχολούμαστε μέ τόν θάνατο. Ὁ θάνατος ἀποκαλύπτει –πρέπει ν᾽ ἀποκαλύπτει– τό νόημα ὄχι τοῦ θανάτου, ἀλλά τῆς ζωῆς. Ἡ ζωή δέν πρέπει νά εἶναι μιά προετοιμασία γιά τόν θάνατο, ἀλλά μιά νίκη ἐπί τοῦ θανάτου, ἔτσι ὥστε ὁ θάνατος νά γίνεται θρίαμβος τῆς ζωῆς, ἐν Χριστῷ. Διδάσκουμε γιά τή ζωή χωρίς νά τήν ἀναφέρουμε στόν θάνατο, καί γιά τόν θάνατο, σάν νά εἶναι κάτι τό ἄσχετο πρός τή ζωή. Ὁ Χριστιανισμός, ὅταν βλέπει τή ζωή μόνο ὡς μιά προετοιμασία γιά τόν θάνατο, κάνει τή ζωή δίχως σημασία καί ὑποβαθμίζει τόν θάνατο σ᾽ ἕναν ἄλλο κόσμο πού δέν ὑπάρχει, ἐπειδή ὁ Θεός δημιούργησε μόνον ἕναν κόσμο, μιά ζωή. Κάνει τόν Χριστιανισμό καί τόν θάνατο νά χάνουν τή σημασία τους ὡς νίκη. Δέν λύνει τό πρόβλημα τῆς νεύρωσης τοῦ θανάτου. Τό ἐνδιαφέρον μας γιά τή μοίρα τῶν νεκρῶν πέρα ἀπό τόν τάφο, καθιστᾶ τή χριστιανική ἐσχατολογία δίχως νόημα. Ἡ Ἐκκλησία δέν εὔχεται γιά τούς νεκρούς. Εἶναι (πρέπει νά εἶναι) ἡ συνεχής Ἀνάστασή τους, ἐπειδή ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ζωή μέσα στόν θάνατο, ἡ νίκη ἐπί τοῦ θανάτου, ἡ καθολική Ἀνάσταση. "Νά συμβιβαστεῖς μέ τόν θάνατο". Στήν ἡλικία τῶν 53 ἐτῶν, εἶναι καιρός νά σκεφτῶ τόν θάνατο, νά τόν συμπεριλάβω ὡς κορωνίδα στό ὅραμα τῆς ζωῆς, ὡς τελείωση καί νοηματοδότηση τῶν πάντων. Αὐτό τό ὅραμα ζωῆς περισσότερο τό αἰσθάνομαι παρά μπορῶ νά τό ἐκφράσω μέ λόγια, ἀλλά εἶναι ἕνα ὅραμα μέ τό ὁποῖο ζῶ στίς καλύτερες στιγμές τῆς ζωῆς μου. Τί εἶναι αὐτό πού ἐξαφανίζεται μέ τόν θάνατο; Ἡ ἐμπειρία τῆς ἀσχήμιας αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τοῦ κακοῦ, τῆς ρευστότητας τοῦ χρόνου. Αὐτό πού μένει εἶναι ἡ ὀμορφιά πού χαροποιεῖ καί ταυτόχρονα θλίβει τήν καρδιά.

[9] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 71.

Εἰρήνη. Ἡ εἰρήνη τοῦ Σαββάτου, ἡ ὁποία διανοίγει τήν πληρότητα καί τήν τελείωση τῆς Δημιουργίας. Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. Ὄχι τοῦ θανάτου, ἀλλά τῆς ζωῆς στήν πληρότητά της, στήν αἰώνια κατοχή της»[10].

«Διαβάζοντας τίς ἐφημερίδες, βλέπουμε τήν αὐξανόμενη κρίση τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Κρίση στήν Πορτογαλία, χάος στήν Ἰταλία, ἀριστερίστικες νίκες στίς Παρισινές ἐκλογές. Εἶμαι πολύ ἐκνευρισμένος, ὄχι τόσο μέ τήν Ἀριστερά, ὅσο μέ τήν τεράστια χρεωκοπία τῆς "Δεξιᾶς" πού γέννησε αὐτή τή σύγκρουση, αὐτό τό ἀδιέξοδο, μέ μιά ὁλοκληρωτική ἔλλειψη ὀνείρων καί ἰδανικῶν. Ἡ πνιγηρή πλήξη τοῦ καπιταλισμοῦ, τοῦ καταναλωτισμοῦ, ἡ ἠθική χυδαιότητα τοῦ κόσμου πού αὐτός δημιούργησε. Ὅμως αὐτό πού προσφέρεται ὡς "ὑποκατάστατο" εἶναι ἀκόμη χειρότερο. Οἱ ἔνοχοι εἶναι αὐτοί οἱ ὁποῖοι, ἔχοντας τή δύναμη καί τίς εὐκαιρίες, ἔχουν ὁδηγήσει τόν κόσμο σ' ἀδιέξοδο. Ἐλευθερία; Ὁ καπιταλισμός τήν ὑποβιβάζει σ' ἐλευθερία τοῦ κέρδους. Ἡ οὐσιαστική ἁμαρτία τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ δεσμός της μέ τόν καπιταλισμό. Ὁ καπιταλισμός χρειάζεται τήν ἐλευθερία, τήν ὁποία ἐγγυᾶται ἡ δημοκρατία, ἀλλά αὐτή ἡ ἐλευθερία βρίσκεται ἐκεῖ καί τότε προδίδεται καί παραμορφώνεται ἀπό τούς καπιταλιστές. Ὁ φαῦλος κύκλος τοῦ Δυτικοῦ κόσμου εἶναι ἡ δημοκρατία δίχως ἠθική – τουλάχιστον ἔτσι νομίζω. Ἡ ἐπιλογή εἶναι τρομακτική: μιά τρομερή "Δεξιά" ἤ μιά ἀκόμη φοβερότερη "Ἀριστερά" – καί οἱ δύο ἐμφοροῦνται ἀπό τήν ἴδια ἀπαξίωση γιά τόν ἄνθρωπο καί τή ζωή. Φαίνεται πώς δέν ὑπάρχει τρίτη ἐπιλογή, ἡ ὁποία προφανῶς θά πρέπει νά εἶναι ἡ χριστιανική. Ἀλλά οἱ ἴδιοι οἱ Χριστιανοί διαιροῦνται σέ δεξιούς καί ἀριστερούς, δίχως καμιά ἄλλη ἰδέα»[11].

«Τό ν' ἀναζητᾶς στήν Ἐκκλησία ὁτιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τόν Χριστό (πού σημαίνει ν' ἀναζητᾶς τόν ἑαυτό σου καί τά δικά σου συμφέροντα), ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στόν πειρασμό, στήν παραμόρφωση καί τελικά στήν αὐτοκαταστροφή»[12].

«Η ἰσότητα βασίζεται στήν ἄρνηση κάθε διαφορᾶς, ἀλλά ἀπό τή στιγμή πού ὑπάρχουν διαφορές, ἡ ἐπιθυμία γιά ἰσότητα ζητᾶ ν' ἀγωνιστεῖς γι' αὐτήν, νά ἐπιβάλεις τήν ἐξίσωση τῶν ἀνθρώπων, καί τό ἀκόμη χειρότερο, ν' ἀρνηθεῖς αὐτές τίς διαφορές, πού εἶναι ἡ οὐσία τῆς ζωῆς. Τό πρόσωπο –ἄνδρας καί γυναίκα–, πού πεινᾶ γιά ἰσότητα, εἶναι ἤδη ἄδειο καί ἀπρόσωπο, ἐπειδή ἡ

[10] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 83-84.

[11] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 89-90.

[12] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 129.

προσωπικότητα εἶναι φτιαγμένη ἀπ᾽ αὐτό πού τή διακρίνει ἀπό τούς ἄλλους καί τό ὁποῖο δέν ὑποκύπτει στόν παράλογο νόμο τῆς ἰσότητας. Ὁ Χριστιανισμός ἀντιπαραθέτει τήν ἀγάπη στήν δαιμονική ἀρχή τῆς σύγκρισης. Οὐσία τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ ὁλοκληρωτική ἀπουσία "σύγκρισης". Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἰσότητα σ᾽ αὐτόν τόν κόσμο, ἐπειδή ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπό ἀγάπη καί ὄχι ἀπό ἀρχές (principles). Καί ὁ κόσμος διψᾶ γιά ἀγάπη καί ὄχι γιά ἰσότητα. Τίποτε –καί τό γνωρίζουμε– δέν σκοτώνει τόσο τήν ἀγάπη, δέν τήν ἀντικαθιστᾶ μέ τό μίσος, ὅσο ἡ ἰσότητα πού ἐπιβάλλεται στόν κόσμο ὡς σκοπός καί ἀξία»[13].

«Συζητοῦσα χτές μέ τή Λ.[14] γιά τήν ὁμοφυλοφιλία. Ὁ Θωμᾶς[15] μᾶς ἔλεγε γιά τή συζήτηση πού εἶχε τόν Ν., ὁ ὁποῖος ὑπερασπιζόταν τήν ὁμοφυλοφιλία καί εἶχε ἐγκαταλείψει τή γυναίκα του. Γιατί νά φαίνονται ἀδύναμα, τόσο ἀδύναμα ὅλα τά ἐπιχειρήματα πού καταδικάζουν τήν ὁμοφυλοφιλία, ὅσο καί ἡ προφανής (σέ μένα) ἀδυναμία νά χειρτονηθοῦν οἱ γυναῖκες; Αὐτό συμβαίνει ἐπειδή ὅλα ὅσα εἶναι πρόδηλα στή θρησκεία δέν μποροῦν ν᾽ ἀποδειχθοῦν, ἀφοῦ οἱ μαρτυρίες ριζώνουν στή "λαμπρή γνώση", στήν κοινωνία μέ τόν "νοῦ Χριστοῦ". Ἐνῶ οἱ ἀποδείξεις, γιά νά εἶναι ἀποδείξεις, πρέπει νά λειτουργοῦν σέ μιά σκοτεινή γνώση, στή λογική αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Σύμφωνα μ᾽ αὐτή τή λογική, ὁ κόσμος τοῦτος εἶναι πάντοτε ὁ δυνατότερος, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔπλασε τή λογική γιά ν᾽ αὐτοδικαιώνεται. Ὁ Χριστός μᾶς μιλᾶ γιά τήν ἁμαρτία. Χωρίς τόν Χριστό, ἡ ἁμαρτία εἶναι μόνο ἕνα πρόβλημα, τό ὁποῖο λύνει αὐτός ὁ κόσμος, καί ἡ λύση εἶναι πάντοτε φιλελεύθερη, θετική, ἀνεκτική, ἀγαπητική... Ἡ φρίκη τοῦ σύγχρονου Χριστιανισμοῦ συνίσταται στήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς λογικῆς καί στή μέτρηση τῆς πίστης μέ τούς νόμους της. Ἔτσι, "τό φῶς τό ἐν ἡμῖν σκότος ἐστι!" (*Ματθ.* 6,23)»[16].

«Συχνά στόν πολιτισμό μας καί ἰδιαίτερα στόν Ἀμερικάνικο πολιτισμό ἐπισημαίνονται τρία σημεῖα, σέ διαφορετικό μάλιστα βαθμό: 1) ἡ ἄρνηση τῆς ἴδιας

[13] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 177.

[14] Ἡ πρεσβυτέρα τοῦ π. Ἀλεξάνδρου.

[15] Ὁ π. Θωμᾶς Χόμπκο, γαμπρός του π. Ἀλεξάνδρου.

[16] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 185. Ἀξίζει νά σημειώσουμε τήν ἡμερομηνία πού καταγράφεται αὐτή ἡ σελίδα ἡμερολογίου: Τρίτη, 9 Μαρτίου 1976. Ἂς σκεφτοῦμε περίπου 50 χρόνια μετά, πόσο δίκιο εἶχε ὁ π. Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος διέβλεπε τήν ἀδυναμία τῆς χριστιανικῆς ἀντίληψης νά διαπιστώσει τή διαφορά νοοτροπίας σέ σχέση μέ τό κοσμικό φρόνημα καί τήν ἀπόπειρά της νά μιλήσει τή γλῶσσα τοῦ κόσμου, χωρίς νά διακρίνει τήν διαφορά τῆς παράδοσης, πού πηγάζει ἀπό τήν πίστη. Ἂς σκεφτοῦμε ὅτι ἡ ἁμαρτία σήμερα γιά τό λεξιλόγιο τοῦ κόσμου ἔχει διαγραφεῖ.

τῆς δυνατότητας νά διαθέτει κάποιος μιά ἀξιολογική, ἠθική γνώμη. Ἡ ἄρνηση τῆς παρουσίας σ᾽ αὐτόν τόν κόσμου τοῦ μαύρου καί τοῦ ἄσπρου, τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, ὄχι μόνο στόν Θεό ἀλλά καί στόν Διάβολο. Ἐξ οὗ καί ὁ ἐθισμός σέ συναντήσεις, διαλόγους, ἀμοιβαία ἐμβάθυση, ἐξ οὗ καί ἕνας βαθύς σχετικισμός. 2) μιά τυπική, φτηνή ταύτιση μέ τούς ἀνθρώπους πού ὑποφέρουν, ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στούς Ἀμερικάνους φιλελεύθερους. Μιά μᾶλλον φτηνή λατρεία τοῦ Χαβέζ[17], τῶν Ἰνδιάνων, τῆς κάθε μειοψηφίας. Μιά στάση, μιά τοποθέτηση δίκαιης ἀγανάκτησης πού κατευθύνεται πάντα μέ δογματικό τρόπο, a priori πρός τή δεξιά, ποτέ πρός τήν ἀριστερά. Παρότρυνση γιά αὐτεπίκριση. 3) Σύγχυση τῆς "θρησκείας" μέ τήν "πίστη". Ψευδοπνευματικότητα, ψευδομυστικισμός, ψευδοασκητισμός. Ὅπως σέ κάθε θρησκευτικότητα-εἰδωλολατρία»[18].

«Μια μακριά Κυριακή! Τό πρωί λειτούργησα σέ μιά παλιά ρωσική ἐνορία τῆς Νέας Ὑόρκης, κατόπιν γεῦμα καί διάλεξη. Ἡ ἐνορία αὐτή εἶναι τό τελευταῖο κομματάκι ἤ μᾶλλον θρύψαλο τῆς πρώτης ρωσικῆς διασπορᾶς. Μπορεῖ κανείς εὔκολα νά διακρίνει τήν ἀρχή πού τή διέπει: ἐντελῶς ἐκτός χρόνου καί ἀκίνητη. Εἶναι ὄντως ἐκπληκτικό. Ἔχω χάσει τή συνήθεια νά τελῶ τήν Λειτουργία μέ τόν ρώσικο τρόπο, τόν ὁποῖο εἶχα συνηθίσει στήν παιδική μου ἡλικία. Στή διάρκεια τῆς Λειτουργίας, τό καθετί πού θά μποροῦσε νά φθάσει στή συνείδηση τοῦ πιστοῦ κρύβεται ἐπιμελῶς, τό καθετί πού μοιάζει μέ νόημα. Καμιά εὐχή δέν ἀπαγγέλεται μεγαλοφώνως, τό ψάλσιμο ἀνήκει στόν τύπο τῆς συναυλίας, εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβεις τά λόγια τοῦ Ἀποστόλου καί τοῦ Εὐαγγελίου, κ.λπ. Τά πάντα εἶναι τόσο πολύ στολισμένα, καλυμμένα ἀπό κάθε εἴδους ἐγκάρδια συναισθηματικότητα. Στίς εὐχές ὑπέρ τῶν κεκοιμημένων, ὑπάρχει μιά πραγματική πλημμύρα, ὄχι μόνο ὀνομάτων (τοῦ τσάρου, κ.λπ), ἀλλά καί κάθε δυνατῆς κατηγορίας ὀνομάτων (ὅσων σκοτώθηκαν γιά τήν πίστη, γιά τόν τσάρο καί τήν πατρίδα τους, ὅσων..., κ.λπ.) Πρίν ἀπό τή θεία μετάληψη (δύο μόνο κοινώνησαν – καί αὐτό τήν πρώτη Κυριακή της Σαρακοστῆς) ἕνας γερο-διάκονος, ἡ προφανής καρδιά καί ψυχή τῆς ἐνορίας καί ὁ φύλακας τῶν παραδόσεων, ἔκανε ἀνακοινώσεις γιά τουλάχιστον δέκα λεπτά: γιά μιά συναυλία ἀπό ἕναν προικισμένο πιανίστα, ἀπηύθυνε μιά πρόσκληση νά δειχθεῖ ἠθική ὑποστήριξη στήν ἐνορία μέ τήν ἐγγραφή καί πληρω-

[17] Ἀμερικανός συνδικαλιστής, μεξικανικῆς καταγωγῆς (1927-1993). Σημείωση τοῦ μεταφραστῆ τοῦ βιβλίου.

[18] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σ. 186.

μή ἑνός δολαρίου κάθε μῆνα, κ.λπ. Αἰσθάνεσαι πώς ὁ διάκονος ζεῖ γι᾽ αὐτά τά δέκα λεπτά, πώς αὐτή εἶναι ἡ ἀποστολή του. Ἀσυνείδητα, ὑποσυνείδητα, αὐτό τό ὕφος ἀποκρύπτει καί προσβάλλει τό νόημα τῆς Λειτουργίας, τῆς Ἐκκλησίας, τῆς πίστης, καί τό ἀντικαθιστᾶ μ᾽ ἕνα εἶδος γενικευμένου "αἰσθήματος". Δέν ἔχεις τίποτε ἄλλο νά κάνεις ἀπό τοῦ νά διαθέτεις αὐτό το "αἴσθημα", τό ὁποῖο πιθανῶς σέ βοηθᾶ νά τά βγάζεις πέρα μέ τή ζωή, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού βοηθᾶ τούς ἄγριους μιά δική τους τελετή.

Σ᾽ ὅλα αὐτά ὑπάρχει ἐπιπλέον καί μιά λεπτή αἴσθηση περηφάνειας: Ἐμεῖς οἱ Ρῶσοι ἔχουμε ψυχή, ἔχουμε καρδιά. Γνωρίζουμε πῶς νά αἰσθανόμαστε. Φυλάξαμε τήν ἀληθινή... τί ὅμως; Ἀκόμη τή φυλᾶμε! Εἴμαστε λίγοι, ἀλλά εἴμαστε σταθεροί. Ἀκόμη καί τά πολλά, πάρα πολλά, θαυμάσια σαρακοστιανά γλυκά πού ἀνέφερε ὁ διάκονος, λέγοντας πώς βρίσκονται "στή διάθεσή σας" μετά τή Λειτουργία, γίνονται μιά ἡρωική μαρτυρία, μιά ὁμολογία πίστεως! Τρόμος πέφτει ἄν προταθεῖ κάποια ἀλλαγή (γλῶσσα, ἡμερολόγιο, κ.λπ.). Θά ἔφευγαν ἄν προσπαθοῦσες ν᾽ ἀκουμπήσεις τό ὁτιδήποτε. "Εἴμαστε συνηθισμένοι σέ ὅ,τι ἔχουμε". Ἕνας πανικόβλητος, ἄν καί ἀσυνείδητος, φόβος γιά κάθε "νόημα"».

«Πέρασα τό βράδυ μου μέ τούς Ν. – καινούργιοι μετανάστες ἀπό τή Ρωσία. Ἕνας ἄλλος μικρός κόσμος – αἰσθάνομαι ὅμως πολύ ἀδύναμος καί κουρασμένος γιά νά προσπαθήσω νά "εἰσέλθω" σ᾽ αὐτόν. Ἔτσι, σέ μιά μόνο μέρα, ταξίδεψα σ᾽ ὁλόκληρες ἠπείρους, σφικτά κλεισμένες στόν ἑαυτό τους, ἀπομονωμένες, ζῶντας μόνο μέ ὅ,τι διαθέτουν, τό ὁποῖο τούς ἔχει γίνει τό "ἕν, οὗ ἔστι χρεία"! Μερικές φορές ἔχω τήν αἴσθηση πώς οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, ἄγνωστοι στόν ἴδιο τους τόν ἑαυτό, ζοῦν ὄντως κρυμμένοι ἀπό τήν πραγματικότητα (ὄχι μόνο του θανάτου) καί θεωροῦν αὐτό τό κρύψιμο ὡς τήν οὐσιαστική λειτουργία τῆς θρησκείας! "Μή μᾶς ἐνοχλεῖτε σ᾽ αὐτή τή νάρκωση". Σέ αὐτή τήν ἐκκλησία, ὅπου οἱ τοῖχοι εἶναι "νυσταλέα" καλυμμένοι μέ πολύ σκοτεινές εἰκόνες, ἀκοῦς γλυκά καί ψυχοτραφῆ λόγια: "γιά τόν Τσάρο, γιά τήν Πατρίδα, γιά τήν Πίστη". "Μήν περιμένετε γιά τό τέλος τῆς Σαρακοστῆς γιά νά προσέλθετε στήν ἐξομολόγηση". Ἀκούω τό ἐπιχείρημα (τό ἄκουγα ἀπό τότε πού ἤμουν δεκαέξι ἐτῶν): "Γιατί εἶναι λάθος αὐτό; Βοηθᾶ πράγματι ν᾽ ἀνταπεξέλθεις!". Ἀπαντῶ: "Τό λάθος εἶναι πώς αὐτή ἡ νάρκωση μεταλλάσσεται πολύ εὔκολα σέ μίσος καί αἷμα" (Ἰρλανδία, Λίβανος, ἐσωτερική διχόνοια ἀνάμεσα σ᾽ Ὀρθοδόξους καί ἄλλους). Καμιά ὑπόληψη γιά τήν ἀλήθεια, γιά τούς κανόνες. Μόνο μίσος γιά ὅλους αὐτούς πού ταράζουν καί καταστρέφουν αὐτή τή "νάρκωση"»[19].

[19] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 187-189.

Θά μπορούσαμε νά καταγράψουμε καί ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπό τόν συγγραφέα. Θεωροῦμε ὅμως πώς αὐτά, γραμμένα ὅλα στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀποτυπώνουν ξεκάθαρα τό τί ζοῦμε στήν Ἑλλάδα σήμερα σέ σχέση μέ τήν Ὀρθοδοξία καί τήν θέση της στήν πραγματικότητα τῶν καιρῶν μας, ὅπως ἐπίσης καί τήν ἀποστολή τοῦ κληρικοῦ. Ὁ λόγος αὐτός τοῦ ἀληθινά φωτισμένου κληρικοῦ μᾶς δίνει τήν εὐκαιρία νά ξαναδοῦμε οἱ μέν ἱερεῖς τήν ἱερατική μας αὐτοσυνειδησία, οἱ δέ λαϊκοί τί ζητοῦν ἀπό τήν πίστη καί τόν ἱερέα τους. Ἡ ὀρθόδοξη παράδοση θέλει τόν ἐπίσκοπο ἐπικεφαλῆς τῶν κληρικῶν καί τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τῶν εὐχαριστιακῶν κοινοτήτων, ἐνῶ τόν κληρικό νά ἔχει ἐπίγνωση ὅτι τό κλειδί τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας στήν ὁποία καλοῦνται νά μετέχουν κοινωνῶντας καί συμψάλλοντας οἱ πιστοί, ὅπως ἐπίσης καί νά βλέπουν τόν πολιτισμό στόν ὁποῖο πορευόμαστε, ὄχι γιά νά κλειστοῦμε ἔξω ἀπό τήν ζωή, ἀλλά γιά νά τόν μπολιάσουμε μέ τά δικά μας κριτήρια πού εἶναι ὁ Χριστός, ἡ Βασιλεία Του, ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου, ἡ ἀγάπη πού νικᾶ κάθε σύγκριση, ἡ ὑπενθύμιση τῆς ἁμαρτίας ὡς ἀποτυχίας μας νά ἀγαπήσουμε πέρα ἀπό τό ἐγώ. Ταυτόχρονα, χρειάζεται τό ξεπέρασμα τῆς αὐταρέσκειας ὅτι εἴμαστε αὐθεντίες, ὅτι τό χτές πρέπει νά παραμείνει ἀκίνητο, ἡ νάρκωση πού μᾶς καθιστᾶ γραφικούς καί ἐκτός πραγματικότητας. Χρειάζεται τόλμη νά ἀπορρίψουμε τά ἐγκόσμια ὁράματα, ὄχι ὅμως νά ἀπο-πολιτικοποιηθοῦμε. Ἐν ὀλίγοις, χρειάζεται νά συναντηθοῦμε μεταξύ μας, μέ τόν ἄνθρωπο, χωρίς νά ἐξαντλούμαστε σέ ἕναν κοινωνικό ἤ φιλανθρωπικό ἀκτιβισμό. Ἡ οὐσία βρίσκεται στή θεία Λειτουργία. Αὐτή εἶναι τό κέντρο τῆς χριστανικῆς ζωῆς, μέσα ἀπό αὐτήν ζεῖ ὁ κόσμος. Ὅμως καί αὐτή χρειάζεται νά ἰδωθεῖ στήν προοπτική τῆς ἀφετηρίας μίας εὐρύτερης συνάντησης καί ὄχι τῆς συνήθειας, τῆς ἱκανοποίησης τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τῆς παραμονῆς μας σέ μίαν ἀτομικότητα. Ὅπως χαρακτηριστικά λέει πάλι ὁ π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν, χρειάζεται νά ξαναδοῦμε τί εἶναι γιά μᾶς ἡ πίστη: «Ἐνῶ τέλειωνα μιά σειρά μαθημάτων γιά τήν Εὐχαριστία, σκεφτόμουν τό τί ἔχει προκαλέσει ἡ "εὐσέβεια" (θρησκεία) στή Λειτουργία. Δίχως στήν πράξη νά τήν ἔχει μεταβάλει, ἔχει ὡστόσο παραμορφώσει τά πάντα. Ἡ θρησκεία καί ἡ ἰδεολογία δημιουργοῦν δούλους. Μόνο ἡ πίστη ἀπελευθερώνει. Ἡ θρησκεία καί ἡ ἰδεολογία μιλοῦν γιά τήν ἐλευθερία. Ἡ πίστη μιλᾶ γιά ὑπακοή, ἀλλά μόνο στήν πίστη ὑπάρχει ἐλευθερία (ἡ ὑπακοή στόν Θεό εἶναι ἡ μόνη ἐλευθερία σ' αὐτόν τόν κόσμο καί ἡ μόνη πηγή ἐλευθερίας). Ὁ κόσμος "κεῖται ἐν τῷ κακῷ". Ἀλλά πόσοι καλοί ἄνθρωποι δέν ὑπάρχουν σ' αὐτόν τόν κόσμο τοῦ κακοῦ! Τό σκεφτόμουν

αὐτό ἐνῶ συζητοῦσα μέ τόν πατέρα Ν. καί τή σύζυγό του, θαυμάζοντάς τους μέ ἀγάπη»[20].

Παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά δοῦμε ἀπό τήν ἄλλη πλευρά σκέψεις ἑνός ἐπαρχιακοῦ ἐφημερίου, πού καταγράφει στό ἐξαιρετικό του μυθιστόρημα ὁ Γάλλος συγγραφέας Ζώρζ Μπερνανός (1888-1948). Διετέλεσε μαθητής σέ σχολεῖο Ἰησουϊτῶν, ὑπῆρξε δημοσιογράφος, στρατιώτης στόν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ἄσκησε κριτική κατά τοῦ κομφορμισμοῦ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν κύκλων, θά ὑπερασπιστεῖ τούς Ἱσπανούς Δημοκρατικούς, πού ἀγωνίζονται κατά τοῦ Φράνκο καί κατά τή διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, εὑρισκόμενος στή Βραζιλία, θά ἀρθρογραφήσει συνεχῶς ἐναντίον τῆς κυβέρνησης τῶν δωσίλογων τοῦ Βισύ, παίρνοντας θέση ὑπέρ τοῦ Ντέ Γκώλ καί τῆς Γαλλικῆς Ἀντίστασης ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ναζί. Θά ἐπιστρέψει τό 1945 στήν ἐλεύθερη Γαλλία, θά ἀρνηθεῖ νά πάρει παράσημα καί θέση στήν Γαλλική Ἀκαδημία, προκειμένου νά κρατήσει τήν ἀνεξαρτησία του ὡς συγγραφέας. Ἀποδεκτός ἀπό ὅλες τίς δημοκρατικές πολιτικές παρατάξεις, ἀριστερές καί δεξιές, θά πεθάνει τό 1948. Στό *Ἡμερολόγιο ἑνός ἐπαρχιακοῦ ἐφημερίου* (1936)[21] θά περιγράψει τίς σκέψεις καί τούς προβληματισμούς ἀπό τίς ἐμπειρίες σέ μία ἐνορία τῆς ὑπαίθρου ἑνός νεαροῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κληρικοῦ, ὁ ὁποῖος κάνει τόν ἀγώνα νά καταθέσει τήν χριστιανική μαρτυρία σέ μία περίοδο κατά τήν ὁποία ἡ ἐκκοσμίκευση, ἡ ἀμάθεια, ἡ θρησκοληψία, ἀλλά καί ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καθιστοῦν τήν ἀποστολή ἑνός κληρικοῦ κατάφορτη ἀπό προκλήσεις. Καταγράφουμε μερικά τέτοια ἀποσπάσματα:

«Σκεφτόμουν λοιπόν πώς τόν κόσμο τόν κατατρώει ἡ πλήξη. Φυσικά, πρέπει νά βάλεις τό μυαλό σου νά δουλέψει λίγο γιά νά τό ἀντιληφθεῖ, δέν εἶναι κάτι πού τό συλλαμβάνεις ἀμέσως. Εἶναι ἕνα εἶδος σκόνης. Πηγαινοέρχεσαι δίχως νά τή βλέπεις, τήν ἀναπνέεις, τήν τρῶς, τήν πίνεις, καί εἶναι τόσο λεπτή, τόσο μικροσκοπική, πού οὔτε κἄν σπάει ἀνάμεσα στά δόντια. Ἄν ὅμως σταθεῖς ἕνα δευτερόλεπτο, νάτη, σοῦ σκεπάζει τό πρόσωπο, τά χέρια. Πρέπει νά κινεῖσαι συνεχῶς γιά νά τινάξεις ἀπό πάνω σου αὐτή τή βροχή τῶν τεφρῶν. Ὁ κόσμος λοιπόν βρίσκεται σέ διαρκῆ κίνηση. Θά πεῖ ἴσως κάποιος πώς ὁ κόσμος εἶναι ἡ πραγματική ἀνθρώπινη συνθήκη. Εἶναι πιθανό ὁ σπόρος της νά σκορπίστηκε παντοῦ καί νά φύτρωσε ἐδῶ κι ἐκεῖ, ὅπου βρῆκε πρόσφορο

[20] βλ. *Σμέμαν*, ὅ.π., σσ. 191-192.

[21] Georges Bernanos, *Ἡμερολόγιο ἑνός ἐπαρχιακοῦ ἐφημερίου*, μετάφραση Ἰφιγένεια Μποτουροπούλου, προλεγόμενα Gilles Philippe, σημειώσεις Philippe Le Touze, χρονολόγιο Gilles Bernanos, ἐπίμετρο Σταῦρος Ζουμπουλάκης, ἐκδόσεις ΠΟΛΙΣ 2017.

ἔδαφος. Ἀλλά ἀναρωτιέμαι, οἱ ἄνθρωποι εἶχαν γνωρίσει ποτέ αὐτή τήν ἐξάπλωση τῆς πλήξης, αὐτή τή λέπρα; Μιά ἐκτρωματική ἀπελπισία, μιά ἐπαίσχυντη μορφή ἀπελπισίας, πού μοιάζει, χωρίς ἀμφιβολία, μέ ἕνα χριστιανισμό σέ διαδικασία ἀποσύνθεσης»[22].

«Ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἐπιφορτισθεῖ ἀπό τόν Θεό νά διατηρήσει στόν κόσμο αὐτή τήν παδικότητα, αὐτή τήν ἀθωότητα, αὐτή τή φρεσκάδα. Ὁ παγανισμός δέν ἦταν ἐχθρός τῆς φύσης, ἀλλά μόνο ὁ χριστιανισμός μεγαλύνει τή φύση, τήν ἐξυμνεῖ, τή βάζει στά μέτρα τοῦ ἀνθρώπου, στά μέτρα τοῦ ὀνείρου του. Θά ἤθελα νά εἶχα μπροστά μου ἕναν ἀπό αὐτούς τούς δοκησίσοφους πού μέ θεωροῦν σκοταδιστή, θά τοῦ ἔλεγα: "Δέν φταίω ἐγώ ἄν φοράω κοστούμι νεκροθάφτη. Στό κάτω κάτω, ὁ Πάπας φοράει λευκά καί οἱ καρδινάλιοι κόκκινα. Θά εἶχα τό δικαίωμα νά περιφέρομαι ντυμένος σάν τή βασίλισσα τοῦ Σαβᾶ, ἐπειδή φέρνω τή χαρά. Θά σᾶς τήν ἔδινα τζάμπα, ἄν μοῦ τή ζητούσατε. Ἡ Ἐκκλησία διαθέτει χαρά, ὅλη ἐκείνη τή χαρά πού προορίζεται γι᾽ αὐτό τόν θλιβερό κόσμο. Ὅ,τι πράξατε ἐναντίον της, τό πράξατε κατά τῆς χαρᾶς. Μήπως, ἄραγε, σᾶς ἐμποδίζω ἐγώ νά ὑπολογίσετε τήν μετάπτωση τῶν ἰσημεριῶν ἤ νά διασπάσετε τό ἄτομο; Ἀλλά σέ τί θά σᾶς χρησίμευε νά δημιουργήσετε τήν ἴδια τή ζωή, ἄν ἔχετε χάσει τό νόημά της; Δέν σᾶς ἀπομένει παρά νά τινάξετε τά μυαλά σᾶς μπροστά στούς δοκιμαστικούς σωλῆνες σας. Δημιουργῆστε ὅση ζωή θέλετε! Ἡ εἰκόνα τοῦ θανάτου πού δίνετε δηλητηριάζει σιγά σιγά τή σκέψη τῶν φουκαράδων, σκοτεινιάζει, σβήνει ἀργά τίς τελευταῖες χαρές τους. Αὐτό θά συνεχίζεται ὅσο ἡ βιομηχανία καί τά κεφάλαιά σας σᾶς ἐπιτρέπουν νά μετατρέπετε τόν κόσμο σέ πανηγύρι, μέ μηχανικά παιχνίδια πού περιστρέφονται μέ ἰλιγγιώδεις ταχύτητες, μέσα στή φασαρία τῶν πνευστῶν καί τήν ἔκρηξη τῶν πυροτεχνημάτων. Ἀλλά περιμένετε, περιμένετε τό πρῶτο τέταρτο σιωπῆς. Τότε, θά τόν ἀκούσουν τόν λόγο –ὄχι αὐτόν πού ἀπαρνήθηκαν, πού ἔλεγε ἥσυχα: Εἶμαι ἡ Ὁδός, ἡ Ἀλήθεια, ἡ Ζωή– ἀλλά ἐκεῖνον πού ἀνεβαίνει ἀπό τήν ἄβυσσο: εἶμαι ἡ πόρτα πού ἔκλεισε γιά πάντα, ὁ δρόμος χωρίς διέξοδο, τό ψέμα καί ἡ ἀπώλεια»[23].

«Ἡ ἐνορία μου! Λέξη πού δέν μπορεῖς νά προφέρεις δίχως συγκίνηση – τί λέω! Δίχως μιά ἔξαρση ἀγάπης. Καί ὅμως, δέν ἔχω γι᾽ αὐτήν παρά μιά συγκεχυμένη εἰκόνα. Ξέρω πώς πραγματικά ὑπάρχει, ὅτι εἴμαστε ἑνωμένοι ὡς τήν αἰωνιότητα, γιατί εἶναι ἕνα ζωντανό κύτταρο τῆς ἄφθαρτης Ἐκκλησίας καί ὄχι

[22] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 40-41.

[23] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 58-59.

μιά διοικητική κατασκευή. Θά ἤθελα ὅμως νά μοῦ ἀνοίξει ὁ Θεός τά μάτια καί τά αὐτιά, νά μοῦ ἐπιτρέψει νά δῶ τό πρόσωπό της, ν᾽ ἀκούσω τή φωνή της. Ζητῶ πολλά, ἴσως; Τό πρόσωπο τῆς ἐνορίας μου! Τό βλέμμα της! Θά πρέπει νά εἶναι ἕνα βλέμμα γλυκό, θλιμμένο, ὑπομονετικό, καί φαντάζομαι πώς μοιάζει λίγο μέ τό δικό μου, ὅταν παύω νά ἀγωνίζομαι, ὅταν ἀφήνομαι νά παρασυρθῶ ἀπό αὐτό τό μεγάλο ἀόρατο ποτάμι πού μᾶς φέρνει ὅλους, φύρδην μίγδην, ζῶντες καί τεθνεῶτες πρός τήν ἀπέραντη Αἰωνιότητα. Καί αὐτό τό βλέμμα θά ἦταν τό βλέμμα τῆς χριστιανοσύνης, ὅλων τῶν ἐνοριῶν, ἤ ἀκόμα... ἴσως καί τό βλέμμα τοῦ ταλαίπωρου ἀνθρώπινου γένους; Ἐκεῖνο πού εἶδε ὁ Χριστός ψηλά ἀπό τόν Σταυρό. Ἄφες αὐτοῖς, οὐ γάρ οἴδασι τί ποιοῦσι...»[24].

«Συντηροῦμε, ἔστω. Συντηροῦμε ὅμως γιά νά σώσουμε, αὐτό εἶναι κάτι πού ὁ κόσμος δέν μπορεῖ νά τό καταλάβει, γιατί τό μόνο πού ζητᾶ εἶναι ἡ διάρκεια. Ἀλλά δέν μπορεῖ πλέον νά ἀρκεῖται στή διάρκεια»[25].

«Ὁ νόμος μπορεῖ νά ἀνέχεται τήν ἀδικία ἤ ἀκόμα καί νά τήν εὐνοεῖ ὕπουλα, ὅμως δέν θά τή θεσμοθετεῖ πλέον. Ἡ ἀδικία δέν θά ἔχει ποτέ πιά νομική ὑπόσταση, τελεία καί παῦλα. Παραμένει ὅμως διάσπαρτη στόν κόσμο. Ἡ κοινωνία, πού δέν θά τολμοῦσε πιά νά τή χρησιμοποιήσει πρός ὄφελος τῶν λίγων, εἶναι καταδικασμένη νά συνεχίσει τήν καταδίωξη ἑνός κακοῦ πού φέρει ἡ ἴδια, τό ὁποῖο, ἐκδιωγμένο ἀπό τούς νόμους, ἐπανεμφανίζεται σχεδόν ἀμέσως στά ἤθη, γιά ν᾽ ἀρχίσει ἀντιστρόφως, ἀκούραστα, τήν ἴδια καταχθόνιαν πορεία. Εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, ὀφείλει νά μοιράζεται ἀπό ἐδῶ καί πέρα τήν ἀνθρώπινη συνθήκη, νά ζεῖ τήν ἴδια ὑπερφυσική περιπέτεια. Ἄλλοτε ἦταν ἀδιάφορη ἀπέναντι στό καλό καί τό κακό, μή γνωρίζοντας ἄλλον νόμο πέρα ἀπό αὐτόν τῆς ἴδιας τῆς δύναμής της, ὅμως ὁ χριστιανισμός τῆς ἔδωσε ψυχή, μιά ψυχή γιά νά τήν ἀπολέσει ἤ νά τή σώσει»[26].

«Τό γεγονός ὅτι τόσοι φτωχοί ἄνθρωποι κρατοῦν σέ ἀπόσταση τόν ἱερέα, ὅτι τόν ἀντιπαθοῦν βαθιά, ἴσως δέν ἐξηγεῖται μόνο, ὅπως θέλουν νά μᾶς κάνουν νά πιστέψουμε, ἀπό τήν περισσότερο ἤ λιγότερο συνειδητή ἐξέγερση τῶν ἐνστίκτων κατά τοῦ Νόμου καί ἐκείνων πού τόν ἐνσαρκώνουν... Τί ὠφελεῖ νά τό ἀρνούμαστε; Γιά νά νιώσει κάποιος αἴσθημα ἀπέχθειας μπροστά στήν ἀσχήμια, δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἔχει πολύ ξεκάθαρη ἰδέα τοῦ Ὡραίου. Ὁ μέτριος ἱερέας εἶναι ἄσχημος. Δέν μιλῶ γιά τόν κακό ἱερέα. Ἤ μᾶλλον κακός ἱερέας

[24] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 67-68.

[25] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 85.

[26] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 86-87.

εἶναι ὁ μέτριος ἱερέας. Ὁ ἄλλος εἶναι τέρας. Ἡ τερατωδία ξεφεύγει ἀπό τά κοινά μέτρα. Ποιός μπορεῖ νά ξέρει τί σχέδια ἔχει ὁ Θεός γιά ἕνα τέρας; Σέ τί χρησιμεύει; Ποιά εἶναι ἡ ὑπερφυσική σημασία μιᾶς τόσο περίεργης δυσμένειας; Μάταια προσπάθησα, δέν μπορῶ νά πιστέψω, γιά παράδειγμα, ὅτι ὁ Ἰούδας ἀνήκει στόν κόσμο – σ᾽ αὐτόν τόν κόσμο γιά τόν ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς μυστηριωδῶς ἀρνήθηκε τήν προσευχή του... Ὁ Ἰούδας δέν ἀνήκει σ᾽ αὐτό τόν κόσμο. Εἶμαι σίγουρος ὅτι ὁ δυστυχής φίλος μου δέν ἀξίζει τόν χαρακτηρισμό τοῦ κακοῦ ἱερέα. Ὑποθέτω μάλιστα πώς εἶναι εἰλικρινά ἀφοσιωμένος στή σύντροφό του, γιατί ἄλλοτε ἦταν συναισθηματικός. Ὁ μέτριος ἱερέας –δυστυχῶς!– εἶναι σχεδόν πάντα συναισθηματικός. Ἴσως ἄραγε τά ἁμαρτωλά πάθη εἶναι λιγότερο ἐπικίνδυνα γιά μᾶς ἀπό μιά συγκεκριμένη πλαδαρότητα; Ὑπάρχει ἡ μαλάκυνση τοῦ μυαλοῦ. Ἡ μαλάκυνση τῆς καρδιᾶς εἶναι χειρότερη»[27].

«Νομίζω ὅτι, μετά τήν ἐφηβεία, λίγοι χριστιανοί αἰσθάνονται ἔνοχοι γιά ἀνόσιες πράξεις. Εἶναι τόσο εὔκολο νά μήν ἐξομολογηθεῖς καθόλου! Ὑπάρχουν ὅμως καί χειρότερα. Ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀργή κρυσταλλοποίηση, μικρά ψέματα, ὑπεκφυγές, διφορούμενα. Τό κέλυφος διατηρεῖ ἀόριστα τή μορφή αὐτοῦ πού καλύπτει, αὐτό εἶναι ὅλο. Μέ τή δύναμη τῆς συνήθειας, καί τό πέρασμα τοῦ χρόνου, οἱ λιγότερο ὀξυδερκεῖς δημιουργοῦν τελικά μέ τή φαντασία τους ἕνα δικό τους λεξιλόγιο, πού μένει ἀπίστευτα ἀφηρημένο. Δέν ἀποκρύπτουν καί τόσα πολλά, ἀλλά ἡ ὕπουλη εἰλικρίνειά τους μοιάζει μέ βρώμικα τζάμια πού δέν ἀφήνουν νά περάσει παρά ἕνα θαμπό φῶς, ὅπου τό μάτι δέν διακρίνει τίποτα. Τί ἀπομένει λοιπόν ἀπό τήν ὁμολογία (τῶν ἁμαρτιῶν); Μόλις πού ἀγγίζει τήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης. Δέν τολμῶ νά πῶ ὅτι ἡ συνείδηση ἀποσυντίθεται κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια, μᾶλλον ἀπολιθώνεται»[28].

«Θά ἔπρεπε νά εἶχα πεῖ στόν γιατρό Ντελμπέντ ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μόνο αὐτό πού φαντάζεται, ἕνα εἶδος κυρίαρχου Κράτους μέ τούς νόμους του, τούς ὑπαλλήλους του, τόν στρατό του, – μιά στιγμή, ὅσο δοξασμένη καί ἄν εἶναι, τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἐκκλησία βαδίζει μέσα στόν χρόνο σάν στρατός μέσα ἀπό χῶρες ἄγνωστες ὅπου ὁ κανονικός ἀνεφοδιασμός εἶναι ἀδύνατος. Ζεῖ ἀπό τά καθεστῶτα καί τίς κοινωνίες πού διαδέχονται ἡ μιά τήν ἄλλη, ὅπως ὁ στρατός ζεῖ ἀπό τούς κατοίκους, χωρίς νά νοιάζεται γιά τό αὔριο.

Πῶς θά μποροῦσε νά ἐπιστρέψει στόν Φτωχό, νόμιμο κληρονόμο τοῦ Θεοῦ, ἕνα βασίλειο πού δέν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου; Ἀναζητᾶ τόν Φτωχό, τόν φωνάζει σ᾽ ὅλους τούς δρόμους τῆς γῆς. Καί ὁ Φτωχός εἶναι πάντα στήν ἴδια

[27] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 117-118.

[28] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 130.

θέση, στό ἀκρότατο σημεῖο τῆς πιό ψηλῆς κορυφῆς, ἀπέναντι ἀπό τόν Κύριο τῆς Ἀβύσσου (τόν διάβολο), ὁ ὁποῖος τοῦ ἐπαναλαμβάνει ἀκούραστα ἐδῶ καί εἴκοσι αἰῶνες, μέ φωνή Ἀγγέλου, μέ τήν ὑπέροχη φωνή του, τήν ἐξαίσια φωνή του: "Ὅλα αὐτά ἐδῶ εἶναι δικά σου, ἄν μέ λατρεύεις γονυπετής...".

Αὐτή μπορεῖ νά εἶναι ἴσως ἡ ὑπερφυσική ἐξήγηση τῆς ἀπίστευτης καρτερίας τῶν μαζῶν. Τήν Ἰσχύ εὔκολα μπορεῖ νά τήν ἀποκτήσει ὁ Φτωχός, ἀλλά ὁ Φτωχός τό ἀγνοεῖ, ἤ δείχνει νά τό ἀγνοεῖ. Κρατᾶ τά μάτια χαμηλωμένα στή γῆ, καί ὁ Γητευτής περιμένει ἀπό λεπτό σέ λεπτό τή λέξη πού θά τοῦ παρέδιδε τό ἀνθρώπινο γένος μας, ἀλλά ἡ λέξη αὐτή δέν θά βγεῖ ποτέ ἀπό τό σεπτό στόμα πού σφράγισε ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

...Καμιά κοινωνία δέν θά ὑποτάξει τόν Φτωχό. Οἱ μέν ζοῦν ἀπό τήν ἀνοησία τοῦ ἄλλου, ἀπό τή ματαιοδοξία του, ἀπό τήν ἀνηθικότητά του. Ὁ Φτωχός ζεῖ ἀπό τή φιλευσπλαχνία. Τί ὑπέροχη λέξη!»[29].

«Πόσο δύσκολο εἶναι νά μή δυσαρεστήσεις κανέναν! Καί ὅ,τι κι ἄν κάνει κανείς, οἱ ἄνθρωποι δείχνουν λιγότερο πρόθυμοι νά ἀξιοποιοῦν πρός ὄφελός τους τίς καλές προθέσεις, καί ἀσυνείδητα προτιμοῦν νά τίς ἀντιπαραθέτουν τή μιά στήν ἄλλη. Ἀπό ποῦ προέρχεται ἡ ἀκατανόητη στειρότητα τόσων ψυχῶν;

Βέβαια, ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοῦ ὁ ἐχθρός τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ μυστικός καί ὕπουλος ἐχθρός του. Ὅταν πετᾶς τό κακό τυχαῖα, εἶναι σχεδόν βέβαιο ὅτι θά φυτρώσει. Ἐνῶ στήν πραγματική σπορά τοῦ καλοῦ γιά νά μήν πνιγεῖ, χρειάζεται ἀπίστευτη τύχη, θαυμαστή καλοτυχία»[30].

«Ὤ: γνωρίζω καλά ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς προσευχῆς εἶναι ἤδη προσευχή, καί ὅτι ὁ Θεός δέν θά ζητοῦσε περισσότερα»[31].

«Ἀλίμονο! Ὁ κόσμος θά πιστέψει τόν λόγο τῶν ψυχιάτρων, καί ἡ ὁμόφωνη μαρτυρία τῶν Ἁγίων θά θεωρηθεῖ μικρῆς ἤ ἀνύπαρκτης ἀξίας. Μάταια θά ὑποστηρίξουν ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐσωτερική ἐμβάθυνση δέν μοιάζει μέ καμιά ἄλλη, ὅτι ἀντί νά μᾶς ἀποκαλύπτει σταδιακά τή δική μας πολυπλοκότητα καταλήγει σέ μιά ξαφνική καί ἀπόλυτη ἐπιφοίτηση, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στά οὐράνια, στό τέλος ὁ κόσμος θά ἀρκεστεῖ νά σηκώσει τούς ὤμους. Ὑπάρχει, ὡστόσο, ἄνθρωπος τῆς προσευχῆς ποῦ νά ὁμολόγησε ποτέ ὅτι ἡ προσευχή τόν ἀπογοήτευσε;»[32].

«Οἱ μεγάλοι τοῦ κόσμου τούτου ξέρουν νά ἀποπέμπουν χωρίς δεύτερη

[29] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 136-137.

[30] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 144-145.

[31] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 145.

[32] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 147.

κουβέντα μέ μιά κίνηση, μ᾽ ἕνα βλέμμα, μέ ἀκόμα λιγότερα. Ἀλλά ὁ Θεός... Δέν ἔχω χάσει οὔτε τήν Πίστη, οὔτε τήν Ἐλπίδα, οὔτε τήν Ἀγάπη. Ἀλλά τί ἀξίζουν, γιά τόν θνητό ἄνθρωπο, σ᾽ αὐτή τή ζωή, τά αἰώνια ἀγαθά; Ἐκεῖνο πού μετρᾶ εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν. Νομίζω πώς δέν τά ἐπιθυμῶ πιά»[33].

«Ὄχι, δέν ἔχασα τήν πίστη μου! Αὐτή ἡ ἔκφραση "χάνω τήν πίστη", ὅπως χάνεις τήν τσάντα σου ἤ μιά ἀρμαθιά κλειδιά, μοῦ φαινόταν πάντα λίγο βλακώδης. Θά πρέπει νά ἀνήκει στό λεξιλόγιο ἀστικῆς καί καθωσπρέπει εὐσέβειας πού μᾶς κληροδότησαν αὐτοί οἱ θλιβεροί ἱερεῖς τοῦ 18ου αἰῶνα, οἱ τόσο φλύαροι. Δέν χάνει κανείς τήν πίστη του, πολύ ἁπλά αὐτή παύει νά ἐπηρεάζει τή ζωή του. Καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού οἱ παλιοί ἐξομολογητές δέν ἔχουν ἄδικο νά ἀντιμετωπίζουν μέ σκεπτικισμό αὐτές τίς πνευματικές κρίσεις, πολύ πιό σπάνιες σίγουρα ἀπ᾽ ὅσο πιστεύεται. Ὅταν ἕνας καλλιεργημένος ἄνθρωπος ἔχει κατορθώσει σιγά-σιγά, καί μέ ἀνεπαίσθητο τρόπο, νά ἀπωθήσει τήν πίστη του σέ μιά γωνιά τοῦ μυαλοῦ του, ὅπου τήν ξαναβρίσκει ἔπειτα ἀπό προσπάθεια τῆς σκέψης, τῆς μνήμης, διατηρεῖ ἀκόμα αἰσθήματα γιά ἐκεῖνο πού δέν ὑπάρχει πλέον, πού θά μποροῦσε νά ὑπάρχει, ὅμως δέν θά μπορούσαμε νά δώσουμε τό ὄνομα τῆς πίστης σέ μιά ἀφηρημένη ἔννοια πού δέν μοιάζει πιά στήν πίστη, γιά νά ἐπαναλάβω μιά διάσημη παρομοίωση, ὅπως ὁ ἀστερισμός τοῦ Κύκνου δέν μοιάζει μέ κύκνο»[34].

«Να συγχέει κανείς τήν ἀκολασία πού εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ ἀνθρώπου, μέ τήν ἐπιθυμία πού φέρνει τά φύλα τό ἕνα κοντά στό ἄλλο, εἶναι σά νά δίνει τό ἴδιο ὄνομα σ᾽ ἕναν ὄγκο καί στό ὄργανο πού αὐτός κατατρώει, πού στό τέλος συμβαίνει ἡ δυσμορφία του νά τοῦ μοιάζει τρομακτικά. Ὁ κόσμος καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες, μέ τή βοήθεια τοῦ κύρους τῆς τέχνης, νά κρύψει αὐτή τή ντροπιαστική πληγή. Θά ἔλεγε κανείς ὅτι φοβᾶται, σέ κάθε νέα γενιά, μιά ἐξέγερση τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς ἀπελπισίας – τήν ἄρνηση πλασμάτων πού εἶναι ἀκόμα ἀγνά, ἄθικτα. Μέ πόσο παράξενη μέριμνα φροντίζει τά παιδιά του γιά νά μετριάσει ἐκ τῶν προτέρων μέ μαγευτικές εἰκόνες, τήν ταπείνωση μιᾶς πρώτης ἐμπειρίας σχεδόν ὑποχρεωτικά γελοίας! Καί ὅταν ἐκδηλώνεται, παρ᾽ ὅλα αὐτά, τό μισο-συνειδητό παράπονο τῆς νέας ἀνθρώπινης μεγαλοπρέπειας, προπηλακισμένης, ἐξευτελισμένης ἀπό τούς δαίμονες, τί καλά πού ξέρει νά τό πνίγει μέ γέλια! Τί ἐπιδέξια δοσολογία αἰσθήματος καί

[33] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 153.

[34] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 164-165.

πνεύματος, συμπόνιας, τρυφερότητας, εἰρωνείας, τί συνένοχη ἐγρήγορση γύρω ἀπό τήν ἐφηβεία!»[35].

«Τό ἄδικο πολλῶν ἱερέων πού ἔχουν περισσότερο ζῆλο παρά σωφροσύνη εἶναι ὅτι ὑποθέτουν τήν ἔλλειψη εἰλικρινοῦς πίστης: "Δέν πιστεύετε πιά γιατί ἡ πίστη σᾶς ἐνοχλεῖ". Πόσους ἱερεῖς ἄκουσα νά μιλοῦν ἔτσι! Ἴσως θά ἦταν πιό σωστό νά ποῦν: ἡ ἀγνότητα δέν μᾶς ἐπιβάλλλεται σάν τιμωρία, εἶναι ἕνας ἀπό τούς μυστηριώδεις ἀλλά προφανεῖς ὅρους – ἡ πείρα τό δείχνει αὐτῆς τῆς ὑπερφυσικῆς γνώσης τοῦ ἑαυτοῦ μας, τοῦ ἑαυτοῦ μας ἐν Θεῷ, πού ὀνομάζεται πίστη. Ἡ διαφθορά δέν καταστρέφει αὐτή τή γνώση, ἐκμηδενίζει τήν ἀνάγκη της. Δέν πιστεύετε πιά, γιατί δέν ἐπιθυμεῖτε πιά νά πιστεύετε. Δέν ἐπιθυμεῖτε νά γνωρίσετε τόν ἑαυτό σας. Αὐτή ἡ βαθύτερη ἀλήθεια, ἡ δική σας, δέν σᾶς ἐνδιαφέρει πιά. Καί μάταια θά ἰσχυρισθεῖτε ὅτι τά δόγματα τά ὁποῖα ἀποδεχθήκατε χθές εἶναι πάντα παρόντα στή σκέψη σας, ὅτι μόνο ἡ λογική τά ἀπωθεῖ, τί σημασία ἔχει! Ὁ ἄνθρωπος κατέχει πραγματικά μόνο αὐτό πού ἐπιθυμεῖ, γιατί δέν ὑπάρχει γιά τόν ἄνθρωπο ὁλοκληρωτική κατοχή. Δέν ἐπιθυμεῖτε γιά τόν ἑαυτό σας. Δέν ἐπιθυμεῖτε πιά τή χαρά σας. Δέν θά μπορούσατε νά ἀγαπήσετε τόν ἑαυτό σας παρά μόνο ἐν Θεῷ, δέν ἀγαπᾶτε πιά τόν ἑαυτό σας. Καί δέν θά τόν ἀγαπήσετε ποτέ πιά σ᾽ αὐτό τόν κόσμο οὔτε στόν ἄλλο – αἰωνίως»[36].

«Τελικά τόν κόσμο τοῦ Κακοῦ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δέν μπορεῖ νά τόν συλλάβει.Ἄλλωστε, δέν κατορθώνω πάντα νά τόν φανταστῶ σάν κόσμο, σάν σύμπαν. Εἶναι, πάντα θά εἶναι, ἁπλῶς καί μόνο ἕνα προσχέδιο, τό προσχέδιο μιᾶς ἀποτρόπαιης ἐκτρωματικῆς δημιουργίας, στό ἔσχατο ὅριο τῆς ὕπαρξης. Μοῦ φέρνει στόν νοῦ αὐτούς τούς πλαδαρούς καί ἡμιδιαφανεῖς ὀργανισμούς τῆς θάλασσας. Τί τό ἐνδιαφέρει τό τέρας ἕνας ἐγκληματίας περισσότερος ἤ λιγότερος! Καταβροχθίζει ἐπό τόπου τό ἔγκλημά του, τό ἐνσωματώνει στή φρικιαστική του οὐσία, τό χωνεύει χωρίς νά βγεῖ οὔτε στιγμή ἀπό τήν τρομακτική, τήν αἰώνια ἀκινησία του. Ὅμως ὁ ἱστορικός, ὁ μοραλιστής, ἀκόμα καί ὁ φιλόσοφος, θέλουν νά βλέπουν μόνο τόν ἐγκληματία, ξαναφτιάχνουν τό κακό κατ᾽ εἰκόνα καί ὁμοίωση τοῦ ἀνθρώπου. Δέν διαμορφώνουν καμία σκέψη γιά τό ἴδιο τό κακό, αὐτή τήν τεράστια λαχτάρα γιά τό κενό, γιά τό μηδέν. Γιατί ἄν τό εἶδος μᾶς πρέπει νά πεθάνει, θά πεθάνει ἀπό ἀνία, ἀπό πλήξη. Τό ἀνθρώ-

[35] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 166.

[36] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 169.

πινο πρόσωπο θά ἔχει διαβρωθεῖ ἀργά, ὅπως ἕνα δοκάρι ἀπό αὐτούς τούς ἀόρατους μύκητες, οἱ ὁποῖοι, σέ μερικές ἑβδομάδες, μετατρέπουν ἕνα κομμάτι δρυός σέ σπογγώδη ὕλη πού τό δάχτυλο τρυπάει χωρίς προσπάθεια. Καί ὁ μοραλιστής θά συζητάει περί τῶν παθῶν, ὁ πολιτικός θά πολλαπλασιάζει τούς χωροφύλακες καί τούς δημοσίους ὑπαλλήλους, ὁ παιδαγωγός θά συντάσσει προγράμματα- θά σπαταλᾶμε θησαυρούς γιά νά πλάθουμε μιά ζύμη χωρίς μαγιά ἀπό ἐδῶ καί πέρα. Καί γιά παράδειγμα, αὐτοί οἱ μαζικοί πόλεμοι φαινομενικά μαρτυροῦν τήν τεράστια δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἀντιθέτως φανερώνουν τήν αὐξανόμενη ἀπάθειά του... Στό τέλος θά καταλήξουν νά ὁδηγοῦν στή σφαγή, σέ τακτά διαστήματα, τεράστιες μάζες παραιτημένων ἀνθρώπων»[37].

«Ἡ κόλαση, κυρία, εἶναι νά μήν ἀγαπᾶς πιά. Νά μήν ἀγαπᾶς πιά, αὐτό ἠχεῖ οἰκεῖα στ᾽ αὐτιά σας. Νά μήν ἀγαπᾶς πιά σημαίνει γιά τόν ἄνθρωπο νά ἀγαπᾶ λιγότερο ἤ νά ἀγαπᾶ κάποιον ἄλλο. Καί ἄν αὐτή ἡ ἱκανότητα πού μᾶς φαίνεται ἀδιαχώριστη ἀπό τό εἶναι μας, τό ἴδιο μας τό εἶναι –τό νά κατανοεῖ κανείς εἶναι ἐπίσης ἕνας τρόπος νά ἀγαπᾶ– μποροῦσε νά ἐξαφανιστεῖ παρ᾽ ὅλα αὐτά; Νά μήν ἀγαπᾶ πιά κανείς, νά μήν κατανοεῖ, νά ζεῖ ἐντούτοις, τί φρικτό!»[38].

«Ἡ ἀμφιβολία γιά τόν ἑαυτό δέν σημαίνει ταπεινότητα, νομίζω μάλιστα πώς σέ ὁρισμένες περιπτώσεις εἶναι ἡ πιό ἐξημμένη μορφή, σχεδόν παράφορη, τῆς ἀλαζονείας, ἕνα εἶδος φθονερῆς ἀγριότητας πού κάνει ἕναν δυστυχῆ νά στρέφεται ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, γιά νά τόν κατασπαράξει. Ἐκεῖ πρέπει νά βρίσκεται τό μυστικό της κόλασης»[39].

«Ἡ ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀκριβῶς νά ξαναβρεῖ τήν πηγή τῆς χαμένης χαρᾶς»[40].

«Εἶναι εὐκολότερο ἀπ᾽ ὅσο νομίζουν νά μισεῖ κανείς τόν ἑαυτό του. Ἡ χάρις εἶναι νά τόν ξεχνᾶς. Ἀλλά ἄν κάθε ἀλαζονεία εἶχε πεθάνει μέσα μας, ἡ πιό σπουδαία χάρις θά ἦταν νά ἀγαπᾶ κανείς ταπεινά τόν ἑαυτό του, ὅπως ὁποιοδήποτε πᾶσχον μέλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ»[41].

«Τί σημασία ἔχει; Ὅλα εἶναι χάρις»[42].

[37] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σσ. 187-188.

[38] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 205.

[39] βλ. Μπερνανός, ὅ.π. σ. 289.

[40] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 310.

[41] βλ. Μπερνανός, ὅ.π., σ. 335.

[42] βλ. *Μπερνανός*, ὅ.π., σ. 338.

Οἱ συγκλονιστικοί στοχασμοί τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ἐφημερίου ἀναδεικνύουν ἕναν τύπο κληρικοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀνεξαρτήτως δογματικῶν τοποθετήσεων, λειτουργικῆς καί φιλανθρωπικῆς διακονίας, εἶναι ἀνοικτός στά ὑπαρξιακά ἐρωτήματα τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Τά προσεγγίζει ὄχι ἁπλῶς στοχαστικά ἤ φιλοσοφικά, ἀλλά στήν προοπτική τῆς σχέσης μέ τόν Χριστό καί τήν χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτός ὁ ἱερέας διαλέγεται μέ τό ποίμνιό του γιά μιά σειρά θεμάτων, ὅπως ὁ πλοῦτος καί ἡ φτώχεια, ὁ πόνος καί ὁ θάνατος, τά πάθη, μέ ἔμφαση στήν ἀλαζονεία, ἡ ἀπουσία τῆς ἀγάπης πού γίνεται κόλαση (σύζευξη μέ θέσεις τοῦ ὀρθοδοξότατου Νοστογιέφσκυ), τό ἐρώτημα τοῦ Κακοῦ, ἡ εὕρεση ὄχι ἁπλῶς τοῦ νοήματος τῆς χαρᾶς, ἀλλά τῆς πηγῆς της πού εἶναι ὁ Χριστός, ὁ φόβος τῆς ἐφηβείας ἐξαιτίας τῆς σεξουαλικότητας, ἡ ἀμφιβολία γιά τήν πίστη, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νά διακρίνει ἀνάμεσα στόν λόγο τῆς πίστης καί τόν λόγο τῶν ἐπιστημῶν ψυχικῆς ὑγείας, ὁ φόβος γιά τήν ἀπόρριψη, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀδυναμία τῶν κληρικῶν καί, γενικότερα, τῶν πιστῶν νά διακρίνουν τή σχέση τῆς ὀμορφιᾶς, τοῦ κάλλους μέ τόν Χριστό καί τήν χριστιανική ταυτότητα (καί πάλι ἐμφανής ἡ σχέση μέ τόν Ντοστογιέφσκυ).

Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα μᾶς ξαναφέρνουν στόν λόγο τοῦ π. Σμέμαν καί δείχνουν ὅτι παρότι δογματικά μεταξύ Ὀρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν δέν εἴμαστε ἴδιοι, ἐντούτοις ἡ ἀποστολή τοῦ κληρικοῦ στόν σύγχρονο, ἐκκοσμικευμένο κόσμο καί ἄνθρωπο, ἔχει νά κάνει μέ τόν τρόπο πού τίθενται τά μεγάλα ἐρωτήματα, ὄχι πλέον ἀπό τήν πίστη, ἀλλά, στήν πραγματικότητα, ἀπό τούς ἀρνητές της.

Ὁ σύγχρονος κληρικός δέν εἶναι ἀρκετό νά διασώζει μιά λειτουργική καί κοινωνική παράδοση. Δέν μπορεῖ νά περιμένει νά συναντήσει τόν ἄνθρωπο στά πλαίσια τοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου τῆς Ἐκκλησίας ἤ στά μεγάλα γεγονότα τῆς ζωῆς (βάπτιση, γάμος, κηδεία, μνημόσυνο). Χρειάζεται νά βρίσκεται σέ μία συνεχῆ ἔξοδο διαλόγου, ἐπίγνωσης τῶν ρευμάτων τοῦ κόσμου, ἀντίταξης τῆς πνευματικῆς μας παράδοσης μέ ρεαλισμό καί ὄνειρο, κυρίως ὅμως μέ τήν μαρτυρία τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀνάστασης, τήν μαρτυρία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι χρέος τῆς ποιμαίνουσας Ἐκκλησίας νά προσανατολίζεται πρός τέτοιους κληρικούς καί νά μήν ἀρκεῖται νά καλύπτει ἐφημεριακά κενά, ἐνῶ καί ἡ κοινωνία χρειάζεται νά κατανοήσει ὅτι μία συνεχής ὑποτίμηση τῆς ἀποστολῆς τοῦ κληρικοῦ, ἐπειδή εἶναι τῆς μόδας τά μεταμοντέρνα ρεύματα σκέψης, ἀθεΐας, ψυχολογικισμοῦ, ἐπιδράσεων ἀπό τά ἀνατολικά θρησκεύματα, δέν ὁδηγεῖ πουθενά, καθώς τά ὑπαρξιακά ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου δέν παίρνουν ἀπαντήσεις μέ γιατροσόφια.